

УДК 159.922.76:316.362.1

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-4-23>

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ НА ШЛЮБНІ ВЗАЄМИНИ В ЇХ СІМ'ЯХ

Шевчук Вікторія Валентинівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

viktoriashevchukpnpu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7101-7617>

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей впливу дітей із комплексними порушеннями розвитку на шлюбні стосунки їх батьків.

Методи. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань використано такий психодіагностичний інструментарій: шкала «Подружні стосунки» за методикою «Незакінчені речення» і шкали сприймання себе, шлюбного партнера та інших чоловіків і жінок за семантичним диференціалом Ч. Осгуда. Для перевірки достовірності отриманих даних застосовувався критерій Манна-Уїтні.

Результати. Дослідження шлюбних взаємин було проведене з 288 батьками, які мають дітей з комплексними порушеннями розвитку (серед них – 152 виховують дітей зі складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю і 136 – із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією), які склали основну групу, а також з 184 батьками дітей без вад розвитку, які виконували роль контрольної групи. За аналізом результатів дослідження можна виокремити такі загальні характеристики:

– шлюбні стосунки у сім'ях, де є діти з комплексними порушеннями розвитку, менш гармонійні, менш сприятливі, з ускладненим інтимним життям та більш напружені порівняно із сім'ями, які виховують дітей без вад розвитку. Особливо виражене негативне ставлення до шлюбних стосунків демонструють матері дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією, хоча чоловіки вважають їх сильними та активними особистостями;

– самооцінка матерів дітей з комплексними порушеннями розвитку є неоднорідною: занижена – у тих, які виховують дитину з порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією, адекватна – у жінок, які мають дитину зі складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю;

– чоловіки, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, мають також занижену самооцінку, нецілеспрямовані та менш активні, ніж батьки дітей з нормативним розвитком;

– матері та батьки пояснюють свої нереалізовані плани невдалими шлюбно-сімейними стосунками та вадами своєї дитини.

Висновки. Поява в сім'ї дитини з комплексними порушеннями розвитку переважно негативно позначається на шлюбних стосунках батьків, змінюючи уявлення подружжя про оточення, себе, один одного, та впливає на взаємини між ними.

Ключові слова: *complex developmental disorders, complex speech disorders, oligophrenia, musculoskeletal disorders, marital relations.*

SPECIFICITY OF INFLUENCE OF CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS ON MARRIAGE RELATIONS IN THEIR FAMILIES

Shevchuk Viktoriia Valentynivna,

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Psychology

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

viktoriashevchukpnpu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7101-7617>

Purpose. The purpose of the article is to highlight the results of a study of the impact of children with complex developmental disorders on the marital relationship of their parents.

Methods. To achieve this goal and solve problems, the following psychodiagnostic tools were used: the scale “Marital Relations” according to the method “Incomplete sentences” and the scale of perception of self, marriage partner and other men and women according to the Semantic Differential of C. Osgood. The Mann-Whitney test was used to verify the reliability of the obtained data.

Results. The study of marital relationships was conducted with 288 parents with children with complex developmental disorders (among them 152 raising children with complex speech and mental retardation and 136 parents of children with musculoskeletal disorders and oligophrenia), who formed the main group, and 184 parents of children without disabilities, who acted as a control group. According to the analysis of the research results, the following general characteristics can be distinguished:

– marital relations in families with children with complex developmental disorders are less harmonious, less favorable, with a complicated intimate life and more tense compared to families raising children without developmental disabilities. Mothers of children with musculoskeletal disorders and oligophrenia show a particularly negative attitude towards marital relations, although their husbands consider them to be strong and active individuals;

– self-esteem of mothers of children with complex developmental disorders is not homogeneous: underestimated - in those who raise a child with musculoskeletal disorders and oligophrenia and adequate - in women who have a child with complex speech defects and mental retardation;

– men who raise children with complex developmental disorders also have low self-esteem, are not purposeful and less active than parents of children with normative development;

– mothers and fathers explain their unrealized plans by failed marital and family relationships and their child's shortcomings.

Conclusions. The appearance in the family of a child with complex developmental disorders mainly has a negative effect on the marital relationship of parents, changing the perceptions of the couple about the environment, about themselves, each other and affects the relationship between them.

Key words: *child with complex developmental disorders, complex speech defects, oligophrenia, marital relations.*

Вступ. Шлюб є історично зумовленим, санкціонованим та регульованим суспільством вид взаємин між чоловіком та жінкою, що формується на основі інтимно-особистісних почуттів і стосунків, має на меті створення сім'ї та визначає права й обов'язки членів подружжя відносно дітей та один одного. Починається епоха, коли шлюб усе менше регламентується економічними чи політичними чинниками, уже не залежить від чіткого розподілу праці або ієрархії авторитету, нормативний тиск з боку суспільства послаблюється. Це становище призводить до того, що провідними детермінантами вступу до шлюбу стають духовна близькість, кохання, єдність цінностей та світосприймання (Мушкевич, 2018: 19).

Сім'я є складним соціальним утворенням, яке засноване на основі шлюбу. Це система взаємовідносин між подружжям, батьками та дітьми; мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними та родинними взаєминами, спільним побутом і взаємною відповідальністю. Сім'я є базовою передумовою функціонування соціуму, невід'ємною ланкою у механізмі життєдіяльності та відтворення населення. Значення сім'ї наскільки важливе, що її вважають «першоелементом суспільства» (Allan Carlson, 2011).

Таким чином, сім'я є складнішим соціальним утворенням, ніж шлюб, оскільки вона поєднує у собі риси соціального інституту та малої соціальної групи.

Поява в сім'ї дитини з комплексними порушеннями розвитку видозмінює взаємини подружжя (Baker, 2003; Risdal, Singer, 2004) і неминуче викликає батьківську кризу, так званий «батьківський стрес» (Вертила, Маркова, 2009). Тривалість психічного стресу, який переживають батьки, призводить до появи у них психічних розладів, психосоматичних захворювань та порушення функціонування сім'ї. Особливо страждають інтимна та психоемоційна сфери. Найчастіше порушу-

ються і спотворюються рольові позиції в сім'ї, рольова взаємодія.

Метою статті є аналіз особливостей впливу дітей з комплексними порушеннями розвитку та систему шлюбних взаємин своїх батьків.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Вивчаючи соціально-психологічний клімат у сім'ї як її узагальнену інтегративну характеристику, О.А. Добриніна (1993) показала, що найбільшої відмінності благополучні та неблагополучні сім'ї досягають за показниками задоволеності психологічною атмосферою у родині, задоволеності спілкуванням, наявності психологічної підтримки члена подружжя.

Т.М. Титаренко та О.Я. Кляпець виділили чотири стилі подружніх взаємин: 1) ігноруючий стиль, для якого характерні байдужість партнерів один до одного, нехтування інтересами, відчуження, прояви агресії щодо партнера, відсутність будь-якого інтересу до життя свого подружжя; 2) авторитарний стиль є вимогливо-антагоністичною формою стосунків, коли агресивне, вороже, авторитарно-диктаторське ставлення до партнера поєднується з намаганням повністю контролювати його життя; 3) гіперопіка виявляється у потуранні всім примхам партнера та у батьківському контролі, але така надмірна опіка сприяє втраті свободи, спонтанності, безпосередності партнера; 4) демократичний – партнери зріло кохають один одного, а задовольняючи власні потреби, пам'ятають про інтереси іншого і поважають їх. Партнери виявляють повну самостійність у прийнятті особистих рішень і дають таку можливість іншому. Така спрямованість партнерів на самореалізацію в різних напрямках, орієнтація на задоволення власних психологічних потреб і потреб іншого, особистісний розвиток кожного зменшує імовірність виникнення й розвитку емоційного вигорання в сім'ї (Титаренко, Кляпець, 2007: 66–67).

Народження дитини з комплексними вадами розвитку має на батьків гнітючий вплив і розцінюється ними як життєва ката-

строфа. Багато батьків поступово знаходить ресурси, що допомагають повернутися до повсякденного життя і виховувати дитину. Але пережитий шок може повернутися до них у вигляді періодичних депресій, тривог, безсоння, нервових зривів тощо. Розрізняють такі типи реакцій батьків на появу дитини з обмеженими можливостями здоров'я: прийняття дитини та її вади (батьки адекватно оцінюють особливості дитини, приймаючи її такою, як вона є); реакція заперечення (батьки заперечують, що дитина має обмежені можливості здоров'я, не приймають і не визнають своєї дитини особливою, наполягаючи на високій успішності її діяльності); приховане зречення (відкидання дитини, коли вада дитини вважається ганьбою, а негативне ставлення до дитини маскується надмірною дбайливістю); відкрите зречення (відкидання дитини, коли батьки усвідомлюють свої ворожі почуття, для виправдання яких і подолання почуття провини вони вдаються до таких форм захисту, як звинувачення педагогів або лікарів чи загалом суспільства в неадекватному ставленні до дитини); реакція надмірного захисту, протекції, опіки (батьки надмірно піклуються і захищають дитину від усіх небезпек, вона є предметом надмірної любові матері, батьки намагаються за неї все зробити, в результаті чого дитина ще більше виявляє риси інфантильності) (Шелудько 2018: 25–354).

У батьків, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, переважають такі емоційні стани: тривожність (особобистісна та ситуативна), афективність, депресивність, аутистичність, внутрішній дискомфорт (Душка, 2013). Спостереження показують, що відносини між подружжям у сім'ях багато в чому залежать від емоційного стану матері. При цьому, як показують дослідження, у разі народження дитини з порушеннями розвитку більше страждають матері (Tarn, Cheng, 2005; Herring, 2006).

2. Методологія та методи

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять системний сімейний підхід (М. Боуен, С. Минухін, В. Сатир, К. Витакер), теорія відносин (В.М. Мясичев), психологія аномального розвитку дитини (С. Я. Рубінштейн, В.В. Лебединський, О.М. Мастюкова, О.К. Агавелян, Р.Ф. Майрамян, Н.Г. Морозова,

І.В. Філатова, О.В. Каракулова, І.М. Шипицина), концепція шлюбної адаптації та дезадаптації (В.В. Кришталь, С.Т. Агарков), психологія дитячо-батьківських відносин (А.Я. Варга, О.І. Захаров, Г. Ейдемільер, В.В. Юстицкіс, В.В. Столін), сучасні уявлення про особливості дитячо-батьківських стосунків у сім'ях, які виховують дітей із порушеннями розвитку (О.В. Александрова, І.В. Дерманова, В.С. Іванова, О.В. Гребенникова, І.Л. Шелехов, В.В. Ткачова).

У дослідженні були використані методики «Незакінчені речення» та метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Надійність та достовірність отриманих результатів досягалася репрезентативністю вибірки досліджуваних батьків і застосуванням критерію Манна-Уїтні.

3. Результати та дискусії

У нашому емпіричному дослідженні взяли участь 152 батьків, які виховують дітей з складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю, 136 батьків дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією і 184 батьків, які мають дітей без вад розвитку.

Згідно з методикою «Незакінчені речення» є достовірні відмінності в характеристиці подружніх стосунків. У таблиці 1 представлені середні значення за шкалою «Подружні стосунки» даної методики та результати порівняння груп за критерієм Манна-Уїтні.

Згідно з представленими даними батьки, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, характеризують свої подружні стосунки як менш сприятливі. Подружнє життя описується як «напружене», «не так райдужне, як хотілося б», «життя на вулкані». Подружжя частіше відзначають, що інтимне життя їх не влаштовує, не приносить задоволення, або просто ігнорують цей пункт. Найбільш виражене негативне ставлення до подружнього життя відзначається серед жінок, які виховують дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією.

У контрольній групі (батьки дітей без вад) подружні відносини характеризуються більш позитивно. Подружнє життя описується як «радісне» «чудове», «спокійне». Подружжя частіше відзначають, що їх інтимне життя без проблем і їх повністю влаштовує.

Таким чином, батьки, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку,

Таблиця 1

Результати за шкалою «Подружні стосунки» батьків дітей з комплексними порушеннями розвитку за методикою «Незакінчені речення»

	Батьки дітей із СМПО	Батьки дітей із ПОРАО	Достовірність розбіжностей	Контрольна група	Достовірність розбіжностей
Жінки	-0,26	-1,37	p < 0,01	2,28	p < 0,01
Чоловіки	-0,27	-0,24	-	2,13	p < 0,01
Достовірність	-	p < 0,01			

меншою мірою задоволені своїми подружніми стосунками.

Для вивчення уявлень респондентів про себе і про дружину / чоловіка ми використали семантичний диференціал. У таблиці 2 наведені середні значення за шкалами даної методики: «якими я бачу більшість жінок», «якими я бачу більшість чоловіків», «яким я бачу себе», «яким я бачу чоловіка (дружину).

Згідно з даними серед жінок основної та контрольної груп знайдені достовірні відмінності в баченні себе (за факторами «Оцінка», «Сила», «Активність»). У порівнянні зі звичайними жінками, жінок, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, можна

охарактеризувати як менш активних, життєрадісних, менш товариських ($p < 0,01$). І самі жінки за цими ж параметрами оцінюють себе нижче порівняно з більшістю жінок (на рівні тенденції). Так само зниженим виявляється і рівень домагань («Я-ідеальне», $p < 0,01$ за всіма чинниками семантичного диференціала). При цьому найбільший розрив між образами «Я-реальне» і «Я-ідеальне» помічений за фактором «Активність», тобто жінки, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, хочуть бачити себе більш відкритими, активними, більш емоційно розкритими.

Оцінка чоловіка у жінок основної групи порівняно з контрольною групою гірше ($p < 0,01$ за

Таблиця 2

Середні значення за шкалами семантичного диференціала

Шкали	Жінки			Чоловіки		
	Основна група	Контрольна група	Достовірність	Основна група	Контрольна група	Достовірність
Фактор «Оцінка»						
Більшість жінок	9,13	11,79	$p < 0,01$	10,29	14,05	$p < 0,01$
Більшість чоловіків	3,02	5,77	$p < 0,01$	4,10	11,21	$p < 0,01$
Я-реальне	10,86	12,72	$p < 0,01$	8,64	13,92	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	5,92	12,38	$p < 0,01$	13,45	15,97	$p < 0,01$
Я-ідеальне	13,17	15,11	$p < 0,01$	13,05	16,26	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	10,9	14,51	$p < 0,01$	15,67	17,42	$p < 0,01$
Фактор «Сила»						
Більшість жінок	5,81	6,85	$p < 0,01$	1,21	8,37	$p < 0,011$
Більшість чоловіків	5,55	8,26	$p < 0,01$	8,7	14,16	$p < 0,01$
Я-реальне	6,48	8,47	$p < 0,01$	9,41	15,61	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	6,43	10,45	$p < 0,01$	5,97	11,18	$p < 0,01$
Я-ідеальне	10,42	12,66	$p < 0,01$	13,38	17,05	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	10,73	12,81	$p < 0,01$	9,87	13,95	$p < 0,01$
Фактор «Активність»						
Більшість жінок	8,57	10,89	$p < 0,01$	7,68	11,16	$p < 0,01$
Більшість чоловіків	4,07	7,02	$p < 0,01$	6,26	8,94	$p < 0,01$
Я-реальне	7,51	11,55	$p < 0,01$	5,78	13,16	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	2,24	6,79	$p < 0,01$	8,94	14,39	$p < 0,01$
Я-ідеальне	11,71	13,66	$p < 0,01$	10,76	8,94	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	9,88	11,79	$p < 0,01$	12,31	15,74	$p < 0,01$

всіма чинниками семантичного диференціала). При цьому при порівнянні з більшістю чоловіків чоловік оцінюється як менш активний, менш товариський, що в цілому узгоджується з даними, представленими про чоловіків.

Так, чоловіки основної групи порівняно з чоловіками контрольної групи оцінюють себе гірше ($p < 0,01$ за факторами «Оцінка», «Сила» і «Активність»). Тобто чоловіки, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, мають нижчу самооцінку, їх можна охарактеризувати як менш активних і цілеспрямованих, менш товариських. При цьому показник «Я-реальне» за факторами «Оцінка» та «Сила» збігається з уявлен-

нями про більшість чоловіків. Чоловіки основної групи оцінюють свою дружину гірше, ніж чоловіки контрольної групи ($p < 0,01$ за фактором «Оцінка», «Активність» та «Сила»). При цьому порівняно з більшістю жінок чоловіки з основної групи оцінюють своїх дружин як більш наполегливих і впевнених у собі.

Були знайдені достовірні відмінності у баченні себе («Я-реальне») та інших чоловіків серед батьків, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку (таблиця 3).

Згідно з представленими даними існують достовірні відмінності у більшості параметрів в оцінці себе та члена подружжя між батьками, які виховують дітей з комплексною

Таблиця 3

Середні значення ставлення батьків дітей з комплексними порушеннями розвитку за шкалами семантичного диференціала

Шкали	Жінки (матері)			Чоловіки (батьки)		
	ПОРАО	СМПО	Достовірність	ПОРАО	СМПО	Достовірність
Фактор «Оцінка»						
Більшість жінок	9,64	9,01	-	5,48	11,92	$p < 0,01$
Більшість чоловіків	7,78	3,33	$p < 0,01$	4,57	3,94	$p < 0,01$
Я-реальне	5,43	12,24	$p < 0,01$	4,12	10,19	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	3,91	6,45	$p < 0,01$	11,31	14,19	$p < 0,01$
Я-ідеальне	10,04	13,96	$p < 0,01$	9,19	14,38	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	10,58	10,98	-	12,62	16,72	$p < 0,01$
Фактор «Сила»						
Більшість жінок	8,03	5,24	$p < 0,01$	3,01	0,59	$p < 0,011$
Більшість чоловіків	7,76	4,99	$p < 0,01$	5,69	9,73	$p < 0,01$
Я-реальне	3,66	7,19	$p < 0,01$	4,59	11,06	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	3,67	7,13	$p < 0,01$	8,02	5,26	$p < 0,01$
Я-ідеальне	6,50	11,42	$p < 0,01$	14,76	9,34	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	8,96	11,17	$p < 0,01$	9,49	10,97	$p < 0,01$
Фактор «Активність»						
Більшість жінок	10,52	8,07	$p < 0,01$	6,73	8,01	$p < 0,01$
Більшість чоловіків	5,72	3,65	$p < 0,01$	5,73	6,44	
Я-реальне	6,79	7,68	$p < 0,01$	4,34	6,27	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	-0,28	2,88	$p < 0,01$	9,19	8,86	
Я-ідеальне	9,11	12,38	$p < 0,01$	9,74	11,10	$p < 0,01$
Шлюбний партнер-реальний	11,15	9,56	$p < 0,01$	11,88	12,44	

Таблиця 4

**Результати за шкалою
«Нереалізовані можливості» методики
«Незакінчені речення»**

Групи батьків	Жінки	Чоловіки	Достовірність
ПОРАО	-1,22	-0,33	$p < 0,01$
СМПО	-0,63	-0,72	-
Контрольна група	1,15	0,58	$p < 0,01$
Достовірність	$p < 0,01$	$p < 0,01$	-

патологією. Так, жінки контрольної групи отожднюють себе з більшістю жінок. При цьому оцінка жінок подружжям більш висока, але якісно не відрізняється. Таким чином, уявлення жінок про себе збігається з уявленнями про них серед їхніх чоловіків.

Жінки, які виховують дітей з мовленнєвими порушеннями та розумовою відсталістю, мають самооцінку на рівні норми (фактор «Оцінка»), при цьому вони оцінюють себе краще, ніж більшість жінок. Водночас порівняно з контрольною групою їх можна охарактеризувати як більш невпевнених, пасивних, менш активних і товариських. Оцінка жінок подружжям також близька до норми (фактор «Оцінка»). При цьому чоловіки бачать своїх дружин слабшими та неактивними. Таким чином, уявлення жінок про себе в цілому збігається з оцінкою їх подружжям з урахуванням того, що чоловіки бачать своїх дружин слабшими та залежними.

Жінки, які виховують дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією, задоволені собою менше, ніж інші (фактор «Оцінка»). Їх самооцінка занижена, в тому числі й порівняно з більшістю жінок. Вони бачать себе слабшими та залежними. Водночас їхні чоловіки бачать їх сильнішими та впевненими в собі, більш товариськими та активними. Тобто уявлення жінок про себе не збігається з тим, як їх бачить інший член подружжя.

Уявлення про себе чоловіків контрольної групи наближене до уявлення про більшість чоловіків у цілому. При цьому дружини, високо оцінюючи чоловіків, бачать їх менш сильними та вольовими, більш пасивними та закритими, ніж за цими параметрами себе оцінюють самі чоловіки.

Чоловіки, які виховують дітей зі складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю, оцінюють себе гірше, ніж чоловіки контрольної групи, проте їх уявлення про себе в цілому краще, ніж про більшість чоловіків. Жінки оцінюють своїх чоловіків за всіма параметрами гірше. Однак загалом їх уявлення про чоловіків схоже з їх уявленням про самих себе.

Чоловіки, які виховують дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією, меншою мірою задоволені собою. При цьому їх уявлення про себе збігаються з уявленнями про більшість чоловіків. Жінки, оцінюючи чоловіків подібним з ними чином (фактор «Оцінка»), бачать їх вкрай пасивними та закритими.

Також у ході дослідження були отримані достовірні відмінності в уявленні подружжя про свої нереалізовані можливості. У таблиці 4 представлені середні значення за шкалою «Нереалізовані можливості» методики «Незакінчені речення» і результати порівняння груп за критерієм Манна-Уїтні.

Згідно з представленими даними чоловіки та жінки контрольної групи під час характеристики нереалізованих планів частіше посилаються на такі сфери життя, як відпочинок, подорожі, кар'єрне та матеріальне зростання. У більшості випадків вони відзначали, що вони досить щасливі, а за наявності можливостей вони б більше відпочивали та подорожували. При цьому жінки більшою мірою задоволені своїми досягненнями, тоді як чоловіки частіше невдоволені своєю роботою і відпочинком.

Подружжя, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку, характеризуючи свої нереалізовані плани, загалом посилаються на сімейні стосунки, професійне зростання, ставлення до себе з боку інших. Подружжя частіше відзначали, що для того щоб бути щасливими, їм необхідне здоров'я дітей і своє, розуміння, впевненість у завтрашньому дні. І якби у них були можливості, вони б спрямували їх на зміну свого життя.

Найбільш вираженою була незадоволеність своїми нереалізованими можливостями серед жінок, які виховують дітей зі порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією.

Висновки. Батьки дітей з комплексними порушеннями розвитку характеризують свої шлюбні взаємини як напружені із незадоволеною або проігнорованою інтимною сферою. Найбільш негативне ставлення до власного подружнього життя демонструють матері дітей із порушенням функцій опорно-рухового апарату та олігофренією. Окрім того, батьки та матері дітей з комплексними порушеннями розвитку є малоактивними, менш життєрадісними та нетоварицькими, виявляють низький рівень домагань порівняно із жінками та чоловіками, які виховують дітей без вад розвитку.

Характерним є те, що чоловіки, які мають дітей з комплексними порушеннями розвитку, гірше, ніж батьки дітей з нормативним розвитком, оцінюють свою дружину. Самооцінка матерів дітей із складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю є більш адекватною порівняно з матерями, які виховують дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, у яких вона занижена. Чоловіки

із сім'ї, де є дитина із складними мовленнєвими вадами та розумовою відсталістю, вважають своїх дружин слабкими та неактивними, а от батьки дітей із порушеннями опорно-рухового апарату бачать своїх дружин сильними, впевненими та активними. Слід відзначити, що уявлення матерів дітей із порушеннями опорно-рухового апарату про себе не збігаються з тим, як їх бачить інший член подружжя.

Порівнюючи погляди батьків на свої нерелізовані можливості, зауважуємо, що найвищий рівень невдоволення демонструють матері дітей із порушеннями опорно-рухового апарату та олігофренією.

Отже, народження дитини з вадами розвитку є тим переломним моментом, який істотно позначається на уявленнях подружжя про себе, один про одного та впливає на стосунки між ними та їх плани на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вертила Т.Г., Маркова М.В. О взаимосвязи между состоянием семейных отношений и психического здоровья родителей, воспитывающих ребенка с нарушением психического развития, и их детей. *Український вестник психоневрології*. 2009. Т 17, № 60. С. 28–30.
2. Душка А.Л. Особенности эмоциональных состояний семьи ребенка с психофизическими нарушениями. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2013. № 4. С. 70–83.
3. Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Магдисюк Л.І., Дучимінська Т.І. Психологія молоді сім'ї. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
4. Титаренко Т.М., Кляпець О.Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин. К. : Міленіум, 2007. 142 с.
5. Шелудько О.С. Психолого-педагогическая компетентность родителей ребенка с ограниченными возможностями здоровья. *Современные тенденции развития системы образования* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 28 март 2018 г.). Чебоксары : ИД «Среда», 2018. С. 353–357.
6. Allan C. Carlson, Paul T. Mero The Natural Family. *Bulwark of Liberty*. 2011. 269 p.
7. Baker B.L., McIntyre L.L., Blacher J., Crnic K., Edelbrock C., Low C. Pre-school children with and without developmental delay: behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 2003, Vol. 47 (Pt 4–5). P. 217–230.
8. Herring S., Gray K., Taffe J., Tonge B., Sweeney D., Einfeld S. Behavior and emotional problems in toddlers with pervasive developmental disorders and developmental delay: associations with parental mental health and family functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, 2006. Vol. 50. № 12. P. 874–882.
9. Risdal D., Singer G. Marital adjustment in parents of children with disabilities: A, historical review and meta-analysis *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 2004. Vol. 29. № 2. P. 95–103.
10. Tam S.-F., Cheng A. Self-concepts of parents with a child of school age with a severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disabilities*, 2005, Vol. 9, P. 253.
11. Trute B., Hiebert-Murphy D. Family Adjustment to Childhood Developmental Disability: A Measure of Parent Appraisal of Family Impacts. *Journal of Pediatric Psychology*, 2002, Vol. 27, No. 3. P. 271–280.

REFERENCES:

1. Vertila T.G., Markova M.V. (2009) O vzaimosvyazi mezhdru sostoyaniyem semeynykh otnosheniy i psikhichnskogo zdorov'ya roditeley, vospitivayushchikh rebenka s narusheniyem psikhicheskogo razvitiya i ikh detey [About the relationship between the state of family relations and the mental health of parents raising a child with mental disorders and their children]. *Ukrainskiy vestnik psikhonevrologii – Ukrainian Bulletin of Psychoneurology*, 17(60). 28–30 [in Ukrainian].
2. Dushka A.L. (2013). Osobennosti emotsional'nykh sostoyaniy sem'i rebenka s psikhofizicheskimi narusheniyami [Features of the emotional states of the family of a child with psychophysical disorders]. *Vestnik po pedagogike i psikhologii Yuzhnoy Sibiri – Bulletin on Pedagogy and Psychology of Southern Siberia*, 4. 70–83 [in Russian].
3. Mushkevich M. I., Fedorenko R. P., Magdisyuk L. I., Duchiminska T. I. (2018). Psykholohiya molodoyi sim'yi [Psychology of the young family]. Lutsk : Vezha-Druk. [in Ukrainian].
4. Titarenko T.M., Klyapets O.Ya. (2007). Zapobihannya emotsiynomu vyhorannu v sim'yi yak faktor harmonizatsiyi simeynykh vzayemyn. [Prevention of emotional burnout in the family as a factor in harmonizing family relationships]. K.: Millennium. [in Ukrainian].
5. Sheludko O.S. (2018). Psikhologo-pedagogicheskaya kompetentnost' roditeley rebenka s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya [Psychological and pedagogical competence of parents of a child with disabilities]. *Sovremennyye tendentsii razvitiya sistemy obrazovaniya – Current trends in the development of the education system: materials International. scientific-practical conf.* (Cheboksary, March 28, 2018). Cheboksary, 353–357 [in Russian].
6. Allan C. Carlson, Paul T. Mero (2011). The Natural Family. *Bulwark of Liberty*, 269 s.
7. Baker B.L., McIntyre L.L., Blacher J., Crnic K., Edelbrock C., Low C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 47 (Pt 4–5). P. 217–230.
8. Herring S., Gray K., Taffe J., Tonge B., Sweeney D., Einfeld S. (2006). Behavior and emotional problems in toddlers with pervasive developmental disorders and developmental delay: associations with parental mental health and family functioning. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 50. 12. 874–882.
9. Risdal D., Singer G. (2004). Marital adjustment in parents of children with disabilities: A, historical review and meta-analysis *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, Vol. 29: 2. 95–103.
10. Tam S.-F., Cheng A. (2005). Self-concepts of parents with a child of school age with a severe intellectual disability. *Journal of Intellectual Disabilities*, Vol. 9. P. 253.
11. Trute B., Hiebert-Murphy D. (2002). Family Adjustment to Childhood Developmental Disability : A Measure of Parent Appraisal of Family Impacts. *Journal of Pediatric Psychology*, Vol. 27 (3). P. 271–280.